دەمارگیری نەتەوایەتی

?: د. محمد أحمد گەزنەیی

سەرۆکی یەکێتی زانایانی ئایینی

ئیسلامی کوردستان

بەشی دووەم

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على رسول الله وعلى آله وصحبه أجمعين،

أما بعد:

باسی سێیەم: دەمارگیری حیزبایەتی:

حیزبایەتی: بریتییە لەوەی کە کۆمەڵە کەسێك ڕێککەون لەسەر وەرگرتنی دەسەڵاتێك بۆ پیادە کردنی ئامانجێکی نەتەوایەتی یا ئابوری یا کۆمەڵایەتی یا هەمووی بەیەکەوە.

جا ئەگەر حیزبایەتییەکە لەسەر بنەمای ئامانجەکە بوو ئەوا حیزبەکە زۆر فراوان دەبێو خەڵکێکی زۆر لە دەوری خۆی کۆدەکاتەوە بە گوێرەی قەوارەی ئامانجەکەی، بەڵام ئەگەر حیزبەکە مەرج بکات کە خەڵکەکە لەسەر ئامانجەکەیشی ڕێك بنو لەسەر ئامرازو هۆیەکانی پیادە کردنی ئامانجەکەیشی ڕێك بن ئەوە خەڵکەکەی کەمتر دەبێت، چونکە لەوانەیە زۆر کەس ئامانجەکەی پێ باش بێ بەڵام هۆو ئامرازەکانی پیادە کردنی بەلاوە باش نەبێت، هەروەها لەوانەیە هەندێ حیزب مەرجی هەبێت بۆ ئەو کەسەی دەبێت بە سەرۆك، ئەوەش دەبێتە تایبەتمەندی بۆحیزبەکە بەو جۆرە هەندێ حیزب شتی تایبەتمەندیان زۆرەو هەندێکیان شتی تایبەتمەندیان کەمە، جا هەر حیزبێ شتی تایبەتمەندی زۆر بێت قەوارەی تەسك دەبێتەوە، وەهەر حیزبێ شتی تایبەتمەندی کەم بێ قەوارەی بەرینو گەورە دەبێت، ئەوەش بەهۆی دابو نەریتو پلەی هۆشیاری ئەو کۆمەڵگایە دەگۆڕێ کەسەر بەحیزبەکەن.

بـۆ نمونـه کۆمـەڵگای ژیـرو پێـشکەوتوو حیزبـــــەکانیان بــــــەس ئامانجـــــــە سەرەکییەکەی خۆی ڕادەگەیەنێ، خـەڵك لەسەر ڕۆشنایی ئەو ئامانجە دەنگی پـێ دەداتو حوکمڕانی وەردەگرێت، جا ئـەو کەسـەی حـوکمڕانی وەرگـرت پێویـستە لەسەری هۆو ئـامراز دابنـێ بـۆ جێبـەجێ کردنـــی ئامانجـــەکان، ئەگـــەر تـــوانی جێبەجێی بکات جارێکی تـریش دەنگـی پـــێ دەدەن، بـــەڵام ئەگـــەر نـــەیتوانی جێبەجێی بکات ئەوا لێی دەکەن بەهەرا، ولەوانەیـە پـێش تـەواو کردنـی دەورەی حـوکمڕانی خـۆی لەسـەر کـار لای ببـەن، بۆیە ململانێی حیزبایەتی لەو کۆمەڵگایانە هەر لـەکاتی ئینتیخاباتـە کـە ئینتیخابـات تەواو بوو ململانێ تەواو دەبـێ خەڵکەکـە یەکتر دەگرێتەوە.

بەڵام کۆمەڵگای نەزانو دواکـەوتوو زیـاتر بایـەخ بـە هـۆو ئامرازەکـانی گەیـشتن بـە ئامانج دەدەن، جارجـارە گرنگـی زۆر بـە سەرۆکی حیزب دەدەن، بۆ نمونە حیزبـی ئەندیرا غاندی لە هیند لـە کـاتی دروسـت بوونی نەهرۆی باوکی سەرۆك بـوو، پـاش مردنـی ئەنـدیرا بـوو بەسـەرۆك، وپـاش مردنی ئەو کوڕەکەی بوو بەسەرۆك.

هـــەروەها ئـــەو جـــۆرە کۆمەڵگایانـــە دەیانەوێ حیزب ڕێنومایی هەموو شـتیان بۆ بکات، جارێ صەدام داوای لە عەرەبـە فەلاحەکان دەکـرد خۆیـان بـشۆنو جـلو بەرگەکانیان پاكو خـاوێن بێـت، جـارێکی دی بڕیاریـان دەرکـرد کـە خۆیـان لاوازو باریك بکەن، ئەوە چ پەیوەندی بە حیزب نییـە، یـان هەنـدێ حیـزب هـەوڵ دەدەن ئـەوە لـە مێـشکی خـەڵك بـچەسپێنن کـە هەرچی لـە حیزبـی ئـەوان بـێ نیـشتیمان پـەروەر یـا نەتـەوە پـەروەرە، ئـەوەی لەگەڵ ئەوان نەبێت نەنیشتیمان پەروەرە نـە نەتـەوە پـەروەرە، بیـستومە هەنـدێ کاربەدەسـت لـەکاتی وەرگرتنـی موچـە دەڵـێن: لەسـەرو مـاڵی فلانــە کــەس (سەرۆکی حیزب) بەزیاد بێت، ئەو قسەیە ئەوە دەگەیەنێت کـە کـەس مـافی هیـچی نییە هەموو شت موڵکی تایبەتی سەرۆکی حیزبـە، بـۆ باوکـە تـۆیش ئیـشت کردیـە مافی خۆتە مانگانەت وەربگریو عـارەقی نێو چەوانی خۆتە.

بۆیێ زۆر جار حیزبەکان بە پێچەوانەی ئامانجەکانیان کار دەکەن، یان ئامانجەکانیان دەگۆڕن بۆ نمونە حیزبێکی نەتەوە پەروەر ئامانجەکەی ئەوەیە نەتەوەکەی خۆی بگات بە مافی بڕیاردان لەسەر چارەی خۆی، دەبینێت پاش ماوەیەك قەدەغەی مافی حیزب دروست کردن دەکات لەگەلەکەی، ئەوە مانای ئەوەیە: کە ئەو حیزبە ئامانجەکەی خۆی گۆڕی لە وەدەستهێنانی مافی نەتەوە بۆ وەرگرتنی دەسەلاٌتی هەتا هەتایی، یاخود بەلای کەمەوە دەتوانین بلێین: ئامانجەکەی خۆی فراوانتر کرد لە جارانو کردی بە وەدەست هێنانی مافی نەتەوەو مسۆگەر کردنی دەسەلاٌت هەتا هەتایی، ئەو جۆرە حیزبانە لەجیاتی نەتەوە بکەنە یەك، پارچە پارچەی دەکەنو هەندێك دەکەنە دوژمنی هەندێکی دی، چونکە عەدالەت ناکەن لە حوکمڕانی، بەلٌکو ئەوەی لە حیزبی خۆیانە لە مافی خۆی پتری دەدەنیٚو ئەوەی لە حیزبی ئەوان نییە مافی بەتەواوی نادەنیٚ.

هەروەها ئەو جۆرە حیزبانە لەناو خودی حیزبەکەش عەدالەت ناکەن، بەلٌکو کوتلەو کۆمەلٌ دروست دەکەن نەك لەسەر ئەساسی (تنظیم)بەلٌکو لەسەر ئەساسی بەرژەوەندی تایبەتی،لەبەر ئەوە سەرۆکی حیزب لە هەموویان دەست ڕۆیشتی ترە لە ڕووی داراییو کارگێڕی بۆیێ کۆمەلٌی ئەو لە هەموویان پترترنو بەهێزترن، هەر بۆیێ سەرۆکایەتی ئەو جۆرە حیزبانە هەر بە سەرۆکی دەمێنێتەوە تا مردن.

ئەو جۆرە حیزبانە لەبەر ململانیٚ لەگەلٌ حیزبەکانی دی و ململانێی ناوخۆ بۆ مانەوەی سەرۆكو گێرمەو کێشە لەسەر بەشکردنی سودو بەرژەوەندییەکانی تایبەتی ناگەن بە ئامانجی سەرەکی حیزبەکەیان کە دروستکردنی دەولٌەتە، هەتا ئەگەر حیزبەکەیان توانی دەولٌەتیش دروست بکات ناتوانێت نەتەوە بحەسێنێتەوە، چونکە ئادەمیزاد بیرو بۆچونیان جیا جیایەو هەموویان لەسەر یەك حیزب یان یەك بۆچون کۆنابنەوە، ئەو جۆرە حیزبەیش دەیەویٚ هەموویان بە گێرەی بۆچونی سەرۆکی حیزب بیرکەنەوە خۆشی بیٚو ترشی بی، کەواتە حیزب دەبێتە حیزبێکی پاوان خوازی

توندڕەوو سەرۆکیش دەبێتە سەرۆکێکی دیکتاتۆر.

تائێستا زۆربەی حیزبەکانی عێراق و ئەو دەوڵەتانەی دەوروبەر بەو جۆرە ڕەفتاریان کردووە. لێرە پرسیار دەکرێ هۆی ئەو دکتاتۆریەتە چییە؟ ئایا بەرنامەی حیزبەکانە، یان قیادەکەیە، یان خەڵکەکەیە؟ بۆ وەڵامی ئەو پرسیارە دەبێ بزانین کێ بەرنامەی حیزب دادەنێ و کێ شەرعییەتی دەداتێ، مەعلومە ئەوانەی بەرنامەی حیزب دادەنێن سەرکردەکانی ئەو حیزبەن، مەعلومە ئەوانیش بەشێکی گرنگن لەو نەتەوەو کۆمەڵگەیە، کەواتە نەزانی کۆمەڵگا بەرپرسیارە لەجۆری کارکردنی ئەو حیزبانە، چونکە گەلێکی نەزان و پاش کەوتوو حیزبێکی وەکو خۆی دروست دەکات، وەهەرکاتێ گەلەکە بەرەو عەدالەت و پێشکەوتن هەنگاوی باشی هاوێشت حیزبەکانیشیان بەرەو عەدالەت و پێشکەوتن دەروات.

لەوانەیە کەسێك بڵێ: ئەو ململانێ ودیکتاتۆریەتە هەمووی خەتای قیادەی حیزبەکانە، وەمیللەت ناچارە ملیان بۆ دابنوێنێ. بەڵام ئەو قسەیە ڕاست نییە، چونکە لەو کاتەی ئەو حیزبانە شۆرشیان دەکرد، میللەتەکە بوو بوو بەسێ بەش:

بەشێکیان لەگەڵ شۆرش بوون

بەشی دوەم: دژی شۆرش بوون

بەشی سێیەم: لای سەرکەوتیان بوون، یانی نە لەگەڵ شۆرش بوون نەدژی شۆرش بوون .

کەشۆرش سەر کەوت هەمووی بەگەر شۆرش کەوت، بەڵام ئەوانەی لەکاتی خۆی دژی شۆرش بوون هەست بەکەمایەتی دەکەن، و دەیانەوێ ئەو پەڵە رەشە بسڕنەوە . بەڵام چۆن دەیسڕنەوە؟ باشترین ڕێگا بۆ سڕینەوەی ئەو پەڵە رەشە ئەوەیە ململانێیەك لەناوی کۆنە شۆرش گێڕەکان دروست بێ، و ئەوان هەموو هێزو توانای خۆیان لێ بەکار بێخن و نەهێلن ئەو ململانەیە بکوژێتەوە تا شۆرشەکە فاشیل دەبێتەوە، کە فاشیل بووە، ئەوان دەگەڕێنەوە سەر کاری خۆیان، ئەگەر هاتوو شۆرشەکەش فاشیل نەبووە، ئەو کاتە بەهۆی ئەو ململانەیە تەڕو وشك تێکەڵاو دەبێ، و زۆربەی میللەتەکە توشی زیان و ناخۆشی

ژیـان دەبـێ، جـا لــە هــەمووان عـاجز دەبـێ، و قـسەی خـراپ بەشۆڕشـگێڕە کۆنــەکان دەڵێــی، پــێش شۆڕشــگێڕە نووەکان (کۆنە دژ بەشۆڕش) بـەو جـۆرە ئاسەواری هـەموو شـت ڕەش دەبێتـەوە، کەواتـە بەحەقیقـەت میللەتەکـە ململانـێ دەکات، نەك حیزبەکان، بەڵام گەورەترین عــەیبی قیادەکــان ئەوەیەئــەو ململانــە ڕاناگرن، چونکە دەتوانن ڕای گرن ئەگـەر خـۆ پەرسـت نـەبن، دەتـوانین باشـترین نمونە دەستنیشان بکەین بۆ قیادەی پاك و خۆ نەویست، ئەویش ئیمامی(علـی)بـوو (ڕەزای خـوای لـێ بـێ)، چـونکە لـەکاتی حـەزرەتی ئـەبو بـەکر (ڕەزای خـوای لـێ بێ)کرا بە خەلیفە، ئەبو سوفیان هاتە لای ئیمـامی (علــی) و داوای لێکـرد کــەرازی نەبێ بە خیلافەتی حەزرەتی ئـەبو بـەکر، بەڵکو بـۆ خـۆی داوای خـەلیفاتی بکـات و دەستی لە سینگی خـۆی دا کـە بەهـەموو هیزو توانا پاڵپشتی بکات، بـەڵام ئیمـامی (علی) خۆی لێ توڕە کرد وپێی گـوت: تـۆ قەت خێرت بۆ ئیسلام نەویستووە[1].

هەروەها ڕابردووی نەتەوەو داب و نەریتی دەورێکی کاریگەری هەیە لە دروست بوون و پەرەسـەندنی ململانـێ و دکتاتۆریـەت، چونکە ئەگەر نەتەوەییکی ساڵەهای سـاڵ ڕاهـــــاتبێ لەســــەر داب و نــــەریتی عەشیرەتگەری، پاشان حیزبێکی ڕامیاری لـەناو دروسـت بـووبێ، ئـەو نەتـەوە بـە ڕوحی عەشیرەتگەری حیزبایەتی دەکات، چـۆن لـەکاتی خـۆی فـەرمانی سـەرۆکی هۆزی جێبەجێ دەکرد بەحەق و ناحەق و هــیچ موناقەشــەی نــەدەکرد، ئێـستاش فەرمانی سەرۆکی حیزب جێبەجێ دەکات حەق بێ یان ناحەق بـێ، ڕاسـت بـێ یـان غەڵەت بـێ، چـونکە واڕاهـاتووە، کەواتـە دەبێ سەرۆك حیزب دکتاتۆربێ، ئەگەر نا بەپیاوێکی زەعیف لەقەڵەم دەدرێ .

هەروەها ئەگەر نەتەوەیەك سۆفی گـەری ودەروێشی گـەری لـەناو دڵـی چەسـپابێ، هــەرکاتێ حیزبێـك دروسـت بکـات، ئـەو نەتــەوە مامەڵــە لەگــەڵ ســەرۆك حیــزب دەکـــات وەکـــو مورشـــیدی تەریقـــەت، قەداســـەت دەدا بەســـەرۆك حیـــزب،

(١) بۆ پتر لێکۆڵینـەوە لـەو باسـە، بڕوانـە تویژینـەوەی ئێمە، شەرعیەتی حوکمرانی، سەنتەری برایـەتی ژمـارە ٢١ساڵی٢٠٠١ لل٦–٥٠ل٢٥.

وادەزانیٚ بە ئیلهام هەموو شت دەزانیٚ، کەواتە دەبیٚ سەرۆك فەریکە خوایەك بیٚ، ئەگەر مورشیدی کامیل نییە، نابیٚت بەسەرۆکی حیزبی بەهرەمەند، کەواتە دکتاتۆریەت لە داب ونەریتی میللەتەکەیە، و دکتاتۆریش پێویست دەکات بەهەبوونی ململانیٚ، ولێدانی بەرامبەرەکەی بەهێزێکی دڕندانە، تا جەوهەری هێزو توانای دەرکەویٚ و مورشیدی کامل خۆی دەرخا. والله أعلم.

بەشی دووەم: دەمارطتری نەیەواتەیی

پێشەکی:

پێویستە ئەوە بزانین کەدەمارگیریی نەتەوایەتی هەمووی یەك پلە نییە، چونکە پەیوەندی هەیە بەدڵ و دەرونی ئادەمیزادەوە، پەیوەندی هەیە بە هەست و نەست وخواست وویستی ئادەمیزادەوە، کە ئەمەش بەهۆی بەهێزی و بیٚ هێزی گۆڕانی بەسەردا دێت، بەهۆی دەورو بەرو، بەهۆی خوێندن و پەروەردەو، بەهۆی باری دەرونی ئەو کەسەو زۆر شتی دی کە نەتوانراوە دەست نیشان بکرێت. هەروەها پەروەردەی ئایینی لایەنی جۆراو جۆری هەیە و هەر لایەنی لەناو خۆی قوتابخانەی جۆراو جۆری هەیە، بۆ نمونە:

أ- لایەنی فیقهمان هەیە ئەویش چەند قوتابخانەی هەیە وەکو حەنەفی، شافعی، مالکی وحەنبەلی وشیعەی زەیدی و شیعەی ئیمامی و زاهیری و زۆری دی کە فیقهەکەیان کۆنەکراوەتەوە

ب-لایەنی باوەڕ (عقيدة) ئەویش چەند قوتابخانەی هەیە وەکو ئەشعەری، ماتریدی، موعتەزیلە، جەهمی وزۆری تر

ج-لایەنی تەسەووف، ئەویش چەند قوتابخانەیەکی هەیە وەکو قادری، نەقشی، رفاعی، تیجانی، خەلواتی وزۆری دی، بۆیێ پێویستە بۆ هەر کەسیٚ بیەوەیٚ بڕیار بدات لەسەر ئەوە کە دەمارگیری نەتەوایەتی لەئیسلام دروستە یا دروست نیـیە دەست نیشانی ئەو لایەن و قوتابخانە بکات کە دەیکات بەتەرازوو پێوەر بۆ دروست بوونی یا دروست نەبوونی. هەروەها پێویستە پلەی

دەمارگیریەکە دەست نیشان بکات چونکە دەمارگیری زۆر پلەی هەیە.
ئینجا: حەز دەکەم دەست نیشانی ئەوە بکەم کەمن لەو باسەدا بەپێوەرو تەرازوو لایەنی فیقهی حوکم لەسەر دروست بوونی یادروست نەبوونی دەمارگیری نەتەوایەتی دەکەم، نەك بەپێوەرو تەرازووی تەسەووف.

پلەکانی دەمارگیری نەتەوایەتی:

دەمارگیری نەتەوایەتی زۆر پلەی هەیە بەگوێرەی هەست و نەست و حاڵەتی دەروونی ئادەمیزاد، هەموو نەتەوەیەك پێك هاتووە لەکۆمەڵێ هۆزی جۆراو جۆر و هەندێك دەماری نەتەوایەتی زۆر توندە و هەندێکی تریان دەمارەکەیان زۆر شلە هەندێکی تریشیان دەمارەکەیان مام ناوەندییەو، هەروەها هەریەك لەو بەشانەش لەناوخۆیان جیاوازیان هەیە، بگرە ئەو بەشەی کەزۆر بەدەمارە ئەوانیش لەناو خۆیان جیاوازیان هەیە، هەندێکیان لەسەر شتێ تووڕە دەبن وا دەزانن کە ئاسمان روخاوە، کەچی ئەوانی دی بەشتێکی ساکارو سووك و ئاسانی ودەزانن هیچ پێی تووڕە نابن، وە لەهەمان کاتدا بەشتێکی دی تووڕە دەبن.
بۆیە پێویستە ئێمە بۆ ئەوەی حوکم بدەین لەسەر هەر نەتەوەیەك کە دەمارگیری نەتەوایەتی پلەکەی توندە یان شلە بەگوێرەی سەرکردەکان، بەوجۆرە دابەشیان بکەین .
لەبەر ئەوەی دەمارگیری نەتەوایەتی سێ پلەی هەیە، ئێمە ئەم بەشانە دەکەین بە سێ باس:

١-باسی یەکەم ئەو نەتەوەی دەمارگیری نەتەوایەتی توندە:

پێویستە لێرە دووشت دەست نیشان بکەین: ١- پێناسەی دەمار گیری نەتەوایەتی توند . ٢- حوکمی شەرع.
دەمارگیری نەتەوایەتی توند ئەوەیە: کە نەتەوەکەی خۆی بەباشترو ڕەگەز چاکتر دابنێ لەنەتەوەکانی دی ژێردەستی ئەوان بن، هەر هۆزێك یان هەر نەتەوەیەك ئەو هەوایەی کەوتە سەری، هەوڵی ئەوە دەدات کە نەتەوەکانی دی بچەوسێنێتەوە وداگیریان بکات و بەگوێرەی قازانجی خۆی هەڵیان بسوڕێنێ، وادەزانی خودا نەتەوەکانی تری بۆ خزمەتکردنی ئەو

دروست کردوە، یانی خۆی بە (شعب الله المختار) بزانێ وەکو حیزبی نازی ئەڵمانی، فاشـــییەکانی ئیتـــاڵی، کەمالییـــەکانی تورکیـــا، وبەعـــسیەکانی عێـــراق و سەهیۆنییەکانی ئیسرائیل.. حـوکمی ئـەو جۆرە دەمارگیرییە ئەوەیـە کـە حەرامـە، لەبەر ئەو هۆیانەی خوارەوە:

١–حوکم ڕانانی ئەو جۆرە نەتەوانە ئەگەر لەدەسـتیان بـێ و بۆیـان بـسوڕێ هــەر نەتەوەیەکی دی دەچەوسێننەوەو مـافی دەخۆن و سوخرەو بێکاری پـێ دەکـەن، ئــەوەش گونـاحێکی گەورەیـە، چـونکە خودا دەفەرمێ:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَومٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ﴾

[الحجرات: ١١].

یانی ئەی ئـەو کەسـانەی خـاوەن ئیمـانن نەتەوەیەکتان گەمەو گاڵتە بەنەتەوەیەکی دی نــەکات، چــونکە لەوانەیــە گاڵتــە پێکراوەکـان باشـتر بـن . لێـرە بەڕاسـتی باشـــترن، چـــونکە لەوانەیـــە گاڵتـــە پکراوەکـانی باشـتر بـن. لێـرە بەراسـتی باشترن، چونکە گەمەو گاڵتـەیان بەکـەس نــەکردووە و مــافی کەســیان پێــشێل نەکردووە.

ب– هــەروەها حـوکم ڕانـانی ئـەو جـۆرە نەتەوەیە دادپـەروەر نـابن، چـونکە هـەر کاتێ کێشەیێ ڕوودات لەنێوان نەتـەوەی خۆیان و نەتەوەییێکی دی لایانی نەتەوەی خۆیان دەگـرن هەرچـەند ناحـەقیش بـێ، چـونکە تاوانبـاری خۆیـان بـەبێ تـاوانی خــەڵك ناگۆڕنــەوە، درۆزنــی خۆیــان لا خۆشەویـستترە لـە راسـت گـۆیی خـەڵك، ئەوەش لەگەڵ ئایینی ئیسلام نـاگونجێ، چونکە خودا دەفەرمێ:

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَــى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ﴾ [النساء: ٥٨].

یـانی خـودا فـەرمانتان پـێ دەکـا: کـە ئەمانەت بدەنـەوە خاوەنەکـەی خـۆی و، ئەگــەر حوکمتــان کـرد لــەنێوان خــەڵك دادپەروەر بن، هەروەها خودا دەفـەرمێ:

﴿قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ﴾ [الأعراف: ٢٩] .

یـانی بەخـەڵك بڵـێ: خـودا بـە دادگـەری فـــەرمانی داوە، کەواتـــە پێویـــستە دادپـــەروەربن، هـــەروەها دەفـــەرموێ:

﴿وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ [الحجرات: ٩].

یانی دادپەروەربن، بەراستی خودا کەسانی دادپەروەری خۆشدەوێ.

ج- هەروەها: سەرکردەکانی ئەو جۆرە نەتەوەیە ستەم کارن، چونکە ئەگەر بۆیان بگونجێت، زوڵم وستەم لە نەتەوەکانی دی دەکەن و خاکیان داگیر دەکەن، و شار و دێهاتیان کاول دەکەن، و ماڵیان تالآن دەکەن و دەیان کوژن، هەندێ جاریش هەوڵی تواندنەوەیان دەدەن، بەهۆی کوشتنیان بەکۆمەڵ، یان رەگەز نامە پێ گۆڕین، نمونەش بۆ ئەمانە زۆرن وەکو: نازییەکان وبەکۆمەڵ کوشتنی جولەکەکان، هەروەها کەمالییەکان و بەکۆمەڵ کوشتنی کوردو نەتەوەکانی تری غەیری تورك و، وەکوو بەعسییەکانی عێراق و بەکۆمەڵ کوشتنی کورد بە ئەنفال و کیمیا باران و، ڕاگواستنیان لەسەر ماڵ و حاڵی خۆیان و، بە عەرب کردنیان.

د- ئەو جۆرە نەتەوەیە ڕەگەز پەرستن و یارمەتی یەکتر دەدەن لەسەر خراپە و ستەمکاری، ئەوەش پێچەوانەی فەرمانی خوداو پێغەمبەرە ﷺ چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ [المائدة: ٢].

یانی: بۆ گوناح و تاوان و ستەمکاری یارمەتی یەکتر مەدەن.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ دەفەرمێ: (العصبية أن تعين قومك على الظلم)(٢).

یانی: ڕەگەز پەرستی ئەوەیە پشتی هۆزی خۆت بگری و یارمەتی بدەی لەسەر ستەمکاری .

جا لەبەر ئەوە دەمارگیری نەتەوایەتی توند دەبێتە هۆی ستەم و زوڵم و زۆرداری و، ناعەدالەتی و، بەسوك و هەرزان دانانی نەتەوەکانی ترو، هەوڵدان بۆ تواندنەوەیان و،ڕەگەز پەرستی تێدایەو، ئەوانیش هەموویان حەرامن، بۆیێ ئەو جۆرە دەمارگیریە حەرامە و، ئاینی پیرۆزی ئیسلام لە دژی دەوەستێ.

---

(٢) (سنن أبي داود: ٤/٣٢١، رقم الحديث: ٥١١٩، ٥١٢٠،وسنن ابن ماجة : ٢/١٣٠٢رقم الحديث : ٣٩٤٩،وضعفه الألباني في ضعيف سنن أبي داود : ٥١١٩،وضعيف الجامع الصغير : ٣٨٦٣، ومشكاة المصابيح: ٤٩٠٥).

٢- باسی دووەم: ئەو نەتەوەی دەمارگیری نەتەوایەتی شلە:

پێویستە دووشت دەست نیشان بکەین: پێناسەی دەمارگیری نەتەوایەتی شل.

حوکمی شەرع

١-دەمارگیری نەتەوایەتی شل ئەوەیە: کە نەتەوەیی خۆی بەکەمتر بزانێ لەنەتەوەکانی دی بەجۆرێك لای وابێ پێویستە لەسەری لەژێر سایەو حوکمڕانی نەتەوەیەکی دی بژی، چونکە ناتوانێ سەربەخۆ بێ و خۆی حوکمڕانی خۆی بکات، ئەوجۆرە دەمارگیرییە شلە لەگەڵ سروشتی ئادەمیزاد ناگونجێت بۆیە بەردەوام نەوەی کۆن هەوڵ دەدات نەوەی تازە پەروەردە بکات و ڕای بێنێ لەسەر ترسنۆکی و سەلامەتی، جا بۆیێ هەر لەمنداڵییەوە پەروەردەیان دەکەن بەهەندێ پەندی واکە دەماری نەتەوایەتیان سست بکات، بۆ نمونە، هەندێ لە پەندەکانیان ئەوانەن:

أ-لەمن نەدەن لەبرام دەن، لام وایە لە جواڵی کا دەدەن.

ب-کڵاوی خۆت بگرە با نەیبا .

ج- هەرسەر سەلامەت بێ چی دەبێ بابێ.

د- گندۆرە خۆربە بێستان ڕن مەبە.

هـ- هەر کەسێك کەرێکی نەبێ، کەرێك ناهێنێ، و زۆری تر، ئێمە ئەگەر سەرنج لەو پەندانە بدەین دەبینین هەمووی لە دەوری سێ شت دەسورێتەوە:

١-بایەخدان بەژیان: چونك پەندی (أ، ب، ج)، ئەوەت فێردەکەن کە خۆت بۆ هیچ شت و لەسەر هیچ شت بەکوشتن مەدە لە برایان دای یا خاکیان داگیر کردی یا دونیا پڕ بوو لە زوڵم و زۆرداری، کەیفی خۆیەتی، گرنگ ئەوەیە سەلامەت بژی و نەمری و نەکوژرێی و تووشی ناخۆشی نەبی، یانی ژیان پەرستی.

٢- بایەخدان بەماڵ، چونکە پەندی(هـ) ئەوەت فێر دەکات، کەماڵ و دارایی سەرچاوەی هێزو ڕێزە لەناو کۆمەڵ، تا زۆرترت هەبێ بەهێزتر و بەڕێزتری و، تا کەمترت هەبێ بێ ڕێزتری، یانی ماڵ پەرستی، یا ماڵ پەروەری .

٣- دوور کەوتنەوە لە مەسۆولیەت و حوکمڕانی: پەندی (د)، ئەوەت فێر دەکات کە مەسئوولیەت هەڵنەگری و هەر لە ریزی دوواوە دابنیشی و بخۆی.

هەر لەو بارەوە دەڵێین: باوکێ ئامۆژگاری کوڕەکەی خۆی دەکرد، بەو جۆرەی خوارەوە:

گوتی: کوڕم سەر مەبە لە هیچ شتێ چونکە هەر بەلایە بێ توشی سەر دەبێ و هەر بەرپرسیاربی هەبێ سەرۆك توشی دەبێ و، هەروەها پێ مەبە، چونکه پێ هەر ماندوو بوونی پێ دەبڕێ و هیچ قازانج ناکات، بەلاّم ناوقەد بە، چونکه ناوقەد وەکو سەر تووشی ماندووبون و بێ بەشی نابێ، کەواته سودو قازانجێکی بێ ماندوبوون و مەترسییە . لێرە پێویستە ئەوە بزانین کە ئەو پەندو ئامۆژگارییە خراپانە لەناو دوژمن نەهاتون، بەڵکو لە کەسانێکی دڵسۆز و خۆشەویست هاتون و دەیانەوێ لە زەرەرو زیان دوورت بخەنەوە، خۆشیان پەیڕەوی ئەو پەندانە دەکەن و، لە دڵیان چەسپاوەو بووە بە خووڕەوشت، بەلاّم بەداخەوە خووڕەوشتێکی خراپە و زیان بەخشە بۆ داهاتوو و پاشەڕۆژی نەتەوەکەیان و، مەردایەتی و، بەهانا هاتن و، چاکەکردن و، خۆبەخت کردن لە پێناو بەرژەوەندی گشتی و، هەست بە مەسئولیەت و بەرپرسیاری لە مرۆڤ کز دەکەن، بەڵکو دەیتاوێننەوە و دەیکوژن.

٢-حوکمی ئەو جۆرە دەمار شلیە یا بێ دەمارییە ئەوەیە کە حەرامە لەبەر ئەو هۆیانەی خوارەوە:

أ- ئەندامانی ئەو جۆرە نەتەوەیە عادەتەن ئامادەنین خۆیان بەخت بکەن لە پێناو بەرژەوەندی گشتی و، هەروەها ئەوەی خۆشی بەخت بکات پاداشت و تەقدیری تەواوی نادەنێ، چونکە لە خوڕەوشتی زۆربەی کۆمەڵ لایداوە، بەڵکو لەوانەیە بە شێتیان دابنێن، هۆیەکەشی ئەوەیە: ئەگەر بەمەرد ولاو چاك و ڕەشیدیان دابنێن، و بەشان و باڵیان هەربڵێن بۆ خۆیان دەبێتە زەرەر، چونکە خۆیان پێچەوانەی ئەو مەردانەنە، کەواتە باشتر وایە بە شێتیان دابنێن تا خۆیان بە عاقڵ و ژیر حیساب بکرێن. لەهەمان کاتدا زۆربەی ئەندامانی ئەو نەتەوەیە ئامادەنە خۆیان بەخت بکەن بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان بۆ نمونە: ئەگەر یەکێکیان بزانێ خزمێکی یا هەر کەسێك لاتە عەردێکی ئەوی بەزاندووە ئامادەیە کەسەکە بکوژێ یاخۆی بە

كوشتن بدات، بەلآم ئەگەر هاتوو نەتەوەییێکی دی عاردی هەموو دێیەکەی داگیر کرد ئامادە نییە خۆی بە کوشتن بدات. هەموشمان دەزانین ئەو جۆرە رەوشتە پێچەوانەی ئاینی ئیسلامە، چونکە خودا فەرموویەتی: ﴿أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾ [الفتح: ٢٩].

یانی: لەگەلێ دوژمنان توندوتیژن وناوە خۆشیان دلۆڤانن.

ب–هەروەها ئەندامانی ئەو جۆرە نەتەوەیە عادەتەن یارمەتی یەکتر نادەن بۆ بەرژەوەندی گشتی، ئەگەر هەندێکیان دەست بەجەرگی خۆیانەوە بنێن و یارمەتی بدەن یارمەتی دانەکەیان کزە.

ج–ئەو جۆرە نەتەوەیە زۆر گوێ بەحەق و ناحەق نادەن، چونکە ناحەقی وزوڵم وزۆرداریان هەندە لێکراوە پێی راهاتوونە، عادەتان زۆربەی ئەندامانی ئەو جۆرە نەتەوەیە تابتوانن دەبن بەلای سەرکەوتوو، یانی لەکاتی ناکۆکی لەنێوان دوو تیرە یا دوو سەرکردە یا دوو نەتەوە، بیر دەکەنەوە ئاخۆ کامیان سەر دەکەوێ یا هۆو ئامرازی سەرکەوتنی پترە خۆیان دەکەن بەلای ئەو، جا کەیفی خۆیەتی لەسەر حەقە یا لەسەر ناحەقە و، خراپە یا چاکە و، دادپەروەرە یا ستەم کارە، بەرادەیەك ئەگەر نەتەوەی خۆیان لەگەلێ نەتەوەییێکی تری دوژمن کەوتە ناکۆکی و ململانێ، هەرکاتێ بۆیان دەرکەوت کە نەتەوە دوژمنەکە هۆ و ئامرازی سەرکەوتنی پترە دەبنە لای نەتەوە دوژمنەکە و لە دژی نەتەوەی خۆیان رادەوەستن وشەرِی لە دژ دەکەن، هەتا ئەگەر نەتەوەی خۆیان لەسەر حەق بێ و ستەم لێکراو بێ و، نەتەوە دوژمنەکە ناحەق بێ و تاوانبار بێ و داگیر کەربێ، چونکە نەتەوە دوژمنەکە هۆو ئامرازی سەرکەوتنی بەهێزترە، لەوەش پتر ئەوەیە کەزۆربەی خەڵکەکە بەتاوان بار و خیانەتکاریان دانانێن، بەهەنجەتی ئەوە گوایە ئەوانە هەر چەند خزمەت دوژمنیان کردووە بەلآم بەهۆی ئەو خزمەتە سەرو ماڵی خۆیان وزۆر کەسی تریان پاراستوە، چونکە ئەو جۆرە نەتەوەیە سەرو ماڵ پاراستنی لاگرنگترە لە شەرەف و کەرامەت و ماف و حەق و هەموو شت .

هـ –رێزی زانیاری وپیاوی زاناو دانا ناگرن، بەلآم رێزی ماڵ و هێز زۆر دەگرن،

چونکە دەوڵەمەند ئومێدی ئەوەی لێ دەکرێ ڕۆژێ یارمەتیان بدا بە ماڵ، خاوەن هێزو دەسەڵاتدار ئومێدی ئەوەی لێ دەکرە ڕۆژێ یارمەتیان بدات، ئەگەر یارمەتیشیان نەدات خۆ هەر نەبێ لە ژێر دەستی سەلامەت دەبن .

و – دین دەکەن بە خزمەتکاری دونیا، لەبەر ئەوە کە گرنگترین شت سەر و ماڵ پاراستنە لەلای ئەو جۆرە نەتەوەیە، بۆیێ دینەکەشیان هەر بۆ ئەو مەبەستە بەکاردێنن، بۆ نموونە ڕێزی شێخ ومەلا دەگرن بۆ ئەوەی دوعایان بۆ بکەن لە نەخۆشی و ناخۆشی رزگاریان بێ و، دەمی گورگ لە مەڕ و ماڵاتەکانیان ببەستن و، دەستی دزیان بۆ ببەستن و، دوعای چاوزاریان بۆ بکەن و، دوعای ماڵ زۆری و سەر سەلامەتیان بۆ بکەن بەکورتی و بەکوردی یانی: هەموو شت لە پێناو سەرو ماڵ . تەنانەت ئەوانەی داوای زوهد وقەناعەت ودونیا نەویستی دەکەن زۆربەیان دەوڵەمەندن، چونکە لەژێرەوە تیجارەت بەدین دەکەن .

لێرەدا بۆمان دەرکەوت کە ئەو نەتەوە بێ دەمارانە یا دەمار شلانە، لە جیاتی دەمارگیری نەتەوایەتی دروشمی(هەموو شت لەپێناو سەلامەتی سەرو ماڵ) هەڵدەگرن، وە هەڵگرتنی ئەو دروشمە و پێڕەوکردنی، لەگەڵ ئایینی پیرۆزی ئیسلام ناگونجێ، بەڵگەش زۆرە لەسەر دژایەتی ئیسلام لەگەڵ ئەو جۆرە ڕەوشتانە:

بەڵگەی قورئان:

١– خودا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا﴾ [التوبة: ٥١] .

یانی: هیچ ڕووداوێك بۆ ئێمە ڕوونادا مەگەر ئەوەی خوا بۆ ئێمەی نوسیوە، کەواتە ئەگەر خوا نوسیویەتی سەروماڵمان بپارێزێ هەر دەیپارێزێ و، ئەگەر نوسیبی لەناو بچی هەر لەناو دەچێ، بۆیێ ئەوەی ئەو جۆرە نەتەوەیە دەیکات بۆ پاراستنی سەرو ماڵ دەبێتە بەڵگە لەسەر بێ بڕواییان بەخودا .

٢– هەروەها دەفەرمووێ:

﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا﴾ ﴿ آل عمران: ١٤٥ ﴾ .

یانی: هیچ کەس نابێ بمرێ، مەگەر بەفەرمانی خودا، مردن نوسراوێکی کات

دیاری کراوەو، هەر کەس گەیشتە کاتی خۆی دەمرێ .

٣- هەروەها دەفەرمووێ:

﴿أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ﴾ [النساء: ٧٨].

یانی: لەهەر کوێ بن، مردن پێتان ئەگات، هەر چەندە لەناو قەلاّی بەرزو و قایمیش دابن.

٤- هەروەها دەفەرمووێ:

﴿وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ﴾ [فاطر: ١١] .

یانی: تەمەنی کەس زیاد نابێت وتەمەنی کەسیش کورت نابێت، مەگەر ئەوەی لە کتێبدا (زانستی خوا) نوسراوە .

٥ - هەروەها دەفەرمووێ: ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴾ [المائدة: ٢٣].

یانی: هەر پشت بە خوا ببەستن، ئەگەر ئێوە بڕوادارن و خاوەن ئیمانن .

٦- هەروەها دەفەرمووێ:

﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ [الطلاق: ٢-٣] .

یانی: هەر کەس لە خودا بترسێ، خوا ڕێگای رزگاری بۆ دابین دەکات و، رزقی بۆ دابین دەکات بەجۆرێك و لەجێیەك کە هەر بەبیریدا نەدەهات و، هەر کەس پشت بەخوا ببەستێ، خوا بۆ ئەو بەسە.

٧ - هەروەها دەفەرمووێ:

﴿إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ [الأعرف: ١٢٨].

یانی: عەردو بەرد بەڕاستی تایبەتی خوایە، بەهەر کەسێ بیەوێ و شیاو بێ پێی ئەبەخشی و ئەیداتێ و، سەرنجامی چاك بۆ ئەوانەیە لە خوا دەترسن، نەك ئەوانەی لە خەڵك ئەترسن .

٨- هەروەها دەفەرمووێ:

﴿وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ [آل عمران: ١٨٦] .

یانی: ئەگەر خۆتان بگرن لەسەر زیان و ئازار و، خۆتان بپارێزن لە بێ ئەمری خوا (سەردەکەون) بەڕاستی خۆگرتن و خۆ پاراستن لە بێ ئەمری خوا نیشانەی سووربوون لێ بڕانە لەکارو باردا و شایستەیە هەموو کەس پەیڕەویان بکەن، چونکە ڕەوشتێکی بەرزە و مایەی سەرکەوتنە .

بۆ زانین:

هەرچی داوای ئارامی (الصبر) هاتووە لە قورئانی پیرۆزدا هەمووی داوای ئەوە دەكات كە ئادەمیزاد بەهێزو، تواناداربكات بۆ بەگژدا چونەوەی ناحەق و خراپەكاری، و ئامادەبێ ناخۆشی بچێژێ لەسەر پشتگرتنی حەق و چاكە و ڕاستی و وورەی نەتەپێ بەهۆی فەقیری و نەداری و نەخۆشی و لە دەستدانی خۆشەویستان، وە بەهیچ جۆر مانای ئەوە نییە كە تۆ خۆت بگری و دەنگ نەكەی لە بەرامبەر پیاو خراپان و ستەم كاران، بەڵگەش ئەو ئایەتەیە كەخودا دەفەرموێ: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ﴾ [الشورى: ٣٩] .

یانی: باشتر و پایەدارتر ئیماندار ئەو ئیماندارانەن كەخوو ڕەوشتی باشیان هەیە، یەكێ لەو خوو ڕەوشتە بەرزانەیان ئەوەیە: كە هەركاتێ ستەمێكیان پێ دەگات یارمەتی لەیەكتر دەخوازن و یارمەتی یەكتر دەدەن (دیفاع دەكەن) كەواتە خۆگرتن بەمانا مل شۆڕ كردن بۆ داگیر كەران و ستەمكاران بەناوی پاراستنی سەرو ماڵ یا بەهەر ناوی دی لەگەڵ ئایینی ئیسلام ناگونجێ .

٩ – هەروەها خوا دەفەرمووێ:
﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ﴾ [المائدة: ٢].

یانی: یارمەتی یەكتر بدەن بۆ چاكە و چاكەكاری و لە خوا ترسان، بەڵام بۆ گوناح و تاوان و دەست درێژی كردن یارمەتی یەكتر مەدەن، كەواتە: پێویستە لەسەر ئادەمیزاد یارمەتی حەق خوازاوان بدات و یارمەتی ستەم كاران نەدات .

١٠– هەروەها دەفەرمووێ:
﴿وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ [الحشر: ٩] .

لەو وئایەتەدا خوا مەدحی ئایین پەروەرانی خەڵكە مەدینە دەكات ودەفەرمێت: ئەوانەی پێویستییەكانی خۆیان دەخست، یانی خۆشحاڵ بوون بەوە كە یارمەتی برایانیان بدەن وپێویستییەكانیان جێ بەجێ بكرێ، لەكاتێك كە خۆشیان زۆر پێویست بوون و، ئەوانەی كە لە بەخیلی نەفسی خۆیان پارێزراون و، زۆر دڵیان بەماڵەوە نییە، هەر ئەوانە ڕزگاریان دەبێت لە ناخۆشی دونیا و

قیامەت، نەك ئەوانەی هەموو شت دەکەن بۆ پاراستنی ماڵ یا بۆ پەیا کردنی ماڵ .

١١- هەروەها دەفەرمووێ:

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ ﴾ [النحل: ٩٠] .

یانی: خوا فەرمان ئەدا بە دادگەری و چاکەو یارمەتی دانی خزمان و، فەرمان ئەدا بەنەکردنی خراپە و ستەم وئیشی ناشیرین و دەست پیسی و دامەن پیسی . کە خوا فەرمان بدات بەیارمەتی خزمان بدات بە یارمەتی خزمان و، نەتەوەش وەکو خزم وایە، کەواتە فەرمان دەدات بەیارمەتی نەتەوە، بۆیێ ئەوانەی هاریکاری نەتەوەییێکی دی بکەن لەدژی نەتەوەی خۆیان بەدەرچوو لە فەرمانی خوا دائەنرێن، بەتایبەتی ئەگەر نەتەوەکەی خۆیان ستەم لێ کراو ماف خوراو بن .

١٢-هەروەها دەفەرمووێ: ﴿فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ﴾ ﴿البقرة: ٢٠٠﴾.

یانی: هەندێ کەس هەن لەکاتی دوعا و پاڕانەوە دا ئەڵێن: ئەی پەروەردگار ئێمە لەم دونیایەدا بەخششمان لەگەڵ بکەو لەسەر وماڵ بۆمان زیاد کە، ئەوانە چونکە هەر بۆ دونیا دەپاڕێنەوە، لەپاشەرۆژ بێ بەشن، لێرەدا بۆمان دەردەکەوێ کە ئەو نەتەوەی دروشمی (سەرو ماڵ پاراستن) ی هەڵ گرتووە پاشەرۆژی تاریك و ناخۆشە لە هەردوو جیهان .

١٣- هەروەها دەفەرموێ: ﴿تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ﴾ [الأنفال: ٦٧].

خوای گەورە بەو ئایەتە سەرزەنشتی پێغەمبەری ﷺ کرد، چونکە دیلە کافرەکانی بەماڵ گۆڕییەوە، کەواتە ئەو کەسانەی لە بۆ خاتری ماڵ لە دژ نەتەوەی خۆیان رادەوەستن دەبێ حاڵیان چۆن بێ .

١٤ هەروەها دەفەرموێ:

﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ ﴿الأعلى: ١٦ -١٧﴾.

یانی: ئێوە ژیانی ئەم دونیایە پێش دەخەن، کەچی ژیانی ئاخیرەت باشتر و بەردەوامترە.

١٥ - هەروەها لەسەر زوبانی لقمان دەفەرمووێ:

﴿يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ [لقمان: ١٧] .

یانی: کوڕەکەی خۆم نوێژ بکە و، چاکە بڵێ و، بەگژی خراپەدا بچۆو بەرپەرچی بدەوەو، ئارام بگرە بەرامبەر ناخۆشی و بەلا و ناڕەحەتی، ئەو گرنگترین کارەو، باشترین خوو ڕەوشتە، چونکە خۆڕەوشتی پیاوی مەردە .

١٦- هەروەها دەفەرمووێ:

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ﴾ [البقرة: ٢٤٣].

یانی: ئەدی تۆ ئەوانەت نەدیت بەهەزاران لەترسی مردن هەلاتن و مەملەکەتی خۆیان بەجێ هێشت، خوا فەرمانیدا بمرن، پاشان زیندوی کردنەوە خودا سەبارەت بە مرۆڤ چاکە دەکات، بەلام بەشی زۆری خەڵکی لە شوکرانە خۆ دەبوێرن .

ئەبو مەنسوری ماتریدی دەڵێ[٣]: (ئەو ئایەتە وەلامە بۆ قسەی خوانەناسان و بەڵگەیە کە مردن و ژیان بەدەست خوایە

هەروەکو دەفەرمویٚ:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا﴾ [آل عمران: ١٥٦] .

یانی: ئەی گەلی خاوەن باوەڕان: ئێوە وەکو ئەوانە مەبن کە خودایان نەدەناسی و سەبارەت بە براکانیان کە لەسەفەر بوون یا لە شەڕی دوژمنان بوون، دەیانگوت: ئەگەر ئەوانە لامان بان نەدەمردن و نەدەکوژران .

کەواتە: ئەو ئایەتە سەرگوزشتەی نەتەوەیەك دەگێڕیتەوە کە لەترسی مردن هەلاتن و نەوێران بەگژ دوژمنی داگیردا بچنەوە و، ئەوانە نەزان بوون، چونکە نەیان دەزانی مردن و ژیان بەدەست خوایە، بەڵکو وایان دەزانی مردن و ژیان بەدەست دوژمنە.

لەو دوو ئایەتە بۆمان دەردەکەوی، ئەو شۆشگێرانەی کە خۆیان بەدەستەوە دەدەن یا هەڵدێن و وولات بەجێ دێڵن لە ترسی کوژران، نازانن مردن وژین بەدەست خودایە، بەڵکو وا دەزانن مردن بەدەست دوژمنەو ژیان لەو هەلاتنەیە . لەو بارەیەوە

(٣) أبو منصور محمد الماتريدى، تأويلات أهل السنة، تحقيق جاسم محمد الجبورى، مطبعة الإرشاد، بغداد سنة ١٩٨٣ ص٥٦٥).

ئایەتی قورئان گەلێ زۆرن، بەڵام ئەوەندەی گوتمان بەسە بۆ ئەو کەسەی خوا دڵ ودەرونێکی پاکی پێ بەخشیبێ . جا دەچینە خزمەت فەرموودەکانی پێغەمبەر ﷺ لەو بارەیەوە و چەند فەرموودەتان دەخینە بەر چاو .

بەڵگە لە فەرموودەکانی پێغەمبەر

١- پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێ:

(اللهم إني أ عوذ بك من البخل وأعوذ بك من الجبن)[٤].

یانی: ئەی خودایە خۆم لە پەنای تۆ ئەگرم بمپارێزە لەماڵ پەرستی و بمپارێزە لەترسنۆکی .

هەموویشمان دەزانین ئەو کەسانەی دەماریان ناگیرێ لە بەرامبەری ئەوانەی ستەم لە نەتەوەکەیان دەکەن و بەگژیاندا ناچنەوە، ئەوانە دەیانەوێ سەرو ماڵی خۆیان بپارێزن، یانی ترسنۆکن و رەزیل و ماڵ پەرستن، ئەگەر وا نەبن ستەم لەسەر نەتەوەکەی خۆیان قەبووڵ ناکەن .

٢- هەروەها دەفەرمووێ:

(تعس عبالدينار والدرهم)[٥] .

یانی: دەو دەو بکەوێ، یا خوا بەسەر دەم چاویدا بەرێتەوە دینار پەرست و درهەم پەرست .

٣- پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێ:

(من رأى منكم منكراً فليغيره بيده، فإن لم يستطع فبلسانه، فإن لم يستطع فبقلبه، وذلك أضعف الإيمان)[٦].

یانی: ئەگەر یەکێ خراپەی دیت هەوڵبدات لای بەرێ و بیگۆڕێ و ڕاستی بکاتەوە بە دەستی خۆی، ئەگەر بەدەست نەیتوانی، بەزمان بڵێ: ئەوە خەراپەیە و ناڕاستە، ئەگەر نەیتوانی ئەبێ پێی ناخۆش بێ لەدڵەوە، ئەوە کەمترین بەروبوومی ئیمانە.

کەواتە: ئەگەر زانیت نەتەوەیەک خاک و نیشتمانت داگیر دەکات و نەتەوەکەت دەچەوسێنێتەوە و زوڵم وزۆرداری لێ دەکات، پێویستە دەست بدەیە چەک و بەرگری لێ بکەی، ئەگەر نەتتوانی دەست بدەیە چەک ئەوە دەبێ قسە بکەی و بڵێی: ئەو خەڵکە زوڵم و زۆرداری لەنەتەوەکەم

---

(٤) ئەو فەرمانە چەند جار لە بوخاری دووبارە بویتەوە، بڕوانە: فتح الباري: بەرگی: ١١ لاپەڕە: ١٤٩و١٥٢و ١٦٢).

(٥) (بوخاری، بڕوانە: فتح الباری ٢١٦/١١ و ٦١/٦) .

(٦) موسلیم، بڕوانە شەرحی نەوەوی لەسەر موسلیم ٢٢/٢ چاپی (دار التراث الاسلامي).

دەکەن، ئەگەر نەتتوانی قسەش بکەی ئەبێ لە دڵەوە ئەو زوڵم و داگیر کردنەت پێ ناخۆش بێ، ئەوە کەمترین بەرووبومی ئیمانە، کەواتە ئەوانەی دەبنە لای داگیرگەران و لە دژی نەتەوەی خۆیان ڕادەوەستن بە زمان یا بەدڵ یا بەدەست، بە پێچەوانەی ئیمان و ئیسلام کار دەکەن و کارەکەیان ناڕەوایە و، هەنجەت و بیانووەکەیان قەبووڵ نییە.

٤- هەروەها دەفەرمووێ:

(لقد شقيتَ إن لم أعدل)[٧].

یانی: بەڕاستی تۆ گومڕای ئەگەر من دادپەروەری نەکەم یا دادپەروەر نەبم، چونکە یاوەر و یارمەتیدەری منی، هەر کەس یاوەر و یارمەتیدەر بێ بۆ نادادپەروەران گومڕایە، کەواتە ئەو کەسانەی دەبن بە یاوەرو یارمەتیدەری داگیرکەرانی نەتەوەکەی خۆیان گومڕانە، چونکە داگیرکەر ستەمکارە ودوورە لەدادپەروەری .

٥- هەروەها دەفەرمووێ:

(من حمل علينا السلاح فليس منا، ومن غشنا فليس منا)[٨].

یانی: هەر کەسێك چەکمان لەدژ هەڵبگرێ لە ئێمە نییەو، هەرکەسێك فێڵمان لێ بکات لە ئێمە نییە.

کەواتە: هەر کەسێ چەك بۆ دوژمن هەڵبگرێ لەدژی نەتەوەی خۆی ئەوە لەو نەتەوەیە نییە و بە زۆڵ و بیژی دائەندرێ، هەروەها هەر کەسێك فێڵ لە نەتەوەی خۆی بکات بۆ ئەوەی بیخاتە ناو دوی دوژمن، جا جاسوسی لەسەر بکات یا ڕێگا و شوێنی بەدوژمن نیشان بدات، یا یارمەتی دوژمن بدات بەهەر جۆر.

٦- بەڕائی کوڕی عازیب j دەفەرمێت: (پێغەمبەر ¢ فەرمانی دا حەوت شت بکەین و فەرمانیدا حەوت شتی دی نەکەین: فەرمانیدا، بچینە سەردانی نەخۆش و، لەگەڵ مردوو بچینە سەر قەبران، کەسێ پێبکژی بڵێن: خوا رەحمت پێ بکات، و کەسێ حەز بکات بچینە ماڵی و فەرمووما لێ بکات بچینە ماڵی، کەسێ سەلامما لێ

---

(٧) (بوخاری، بڕوانە: فتح الباري: ٦/١٧٢، (شقيتَ بفتح التاء ضمير المخاطب).

(٨) (موسلم، بڕوانە: شەرحی نەوەوی ٢/١٠٨).

بكات وەلأمی سەلامی بدەینەوەو، كەسێ ستەمی لێ بكرێ بچینە یاری...)[٩] .

لێرە ئەوەی ئێمە مەبەستمانە ئەوەیە (كەسێ ستەمی لێ بكرێ بچینە یاری) كەواتە پێویستە بە فریای ستەم لێ كراو بكەوین، چونكە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێداوە، كەواتە: ئەگەر نەتەوەیەك دەیویست داگیرتان بكات ئەوە ستەمەمتان لێ دەكات بۆیێ پێویستە فریای خۆتان بكەون .

كەواتە: ئەو جۆرە دەمار شلیە پێچەوانەیە لەگەڵ فەرمانی خوا و فەرمانی پێغەمبەر ﷺ .

بەڵگەی عەقلی:

هەروەها پێچەوانەیە لەگەڵ بەرژەوەندی و عەقڵیش، چونكە ئەو نەتەوەی جڵەوی خۆی وپاشەرۆژی خۆی دەداتە دەست نەتەوەیێكی دی بۆ پاراستنی سەرو ماڵ، زیانی سەرو ماڵی پتر لێ دەكەوێتەوە، چونكە لەدوای تەسلیم بوون دەیكەن بەرەنجبەرو كرێكار لەسەر ماڵی خۆی و، هەرچی باشەو كاكڵە لە بۆ داگیركەر دەچێ، هەر پەلك و پاڵ و بەرماوەی بۆ دەمینێتەوە، كەواتە ماڵ پاراستنەكە دەبێ بە پەلك و پاڵ پارستن .

هەروەها سەر پاراستنەكەش دەبێتە سەر لەدەست دان، چونكە كە تەسلیم بوو چەكی دەكەن، جاپاش چەك كردنی، خۆیان چەكی دەدەنێ بەشەرت و مەرجی خۆیان و، بەناچاری شەڕی پێ دەكەن لەگەڵ هەندێ لە ئەندامانی نەتەوەكەی خۆی، ئەو كاتە ئەگەر شەڕیان بۆ دەكات دەینێرن بۆ خراپترین و سەخترین جێگاو، ئەگەر شەڕیشیان بۆ نەكات بەسەرپێچ و یاخی لەقەڵەمی دەدەن دەیكوژن . كەواتە سەریان سەلامەت نابێ، بۆیێ ئەو جۆرە نەتەوانە گەر بەعەقڵێكی كراوە تەماشای قازانج و زیانی پاشەرۆژی خۆیان بكەن بۆیان ئاشكرا دەبێت ئەگەر سەریان بۆ نەتەوەكانی دی شۆڕ نەكردبایە زیانی سەرو ماڵیان كەمترە دەبوو .

وصلى الله على نبينا محمد وعلى آله وصحبه أجمعين

---

(٩) (بوخاری، فتح الباري: ٧٢/٥ و ٤٩٧/١٠).